

gyarapítástól a mikrofilmezési és kiadási, sokszorosítási programokig közös koncepciót dolgoznának ki - közös haszonnal.

- . -

Lehet, hogy a "közgyűjtés" fogalma, a szóhasználat sokakban avult, formális, multszázadi szemléletet idéz. Az elmúlt évek spontán és több oldalról indított vitái mégis arra figyelmeztetnek, hogy nemcsak a fogalmat kellene a ráarakódott rossz asszociációk porától megtisztítani, hanem korszerű értelmezést és a belőle következő teendőket megjelölni is időszertü.

Az ETO és a tárgyszókatalógus komplex alkalmazása nagykönyvtárakban

MARTON János

Az információnövekedést az osztályozórendszerek számának növekedése kíséri. Ez a növekedés azonban nem jelenti az igényekkel való lépéstartást, sőt, az osztályozás válságáról beszélnek (1).

Minden osztályozórendszernek megvannak a maga előnyei és hátrányai a többiekhez képest, ami közvetve azt is jelenti, hogy nincs tökéletes osztályozórendszer. Közrejátszik ebben az is, hogy az egyes tudományterületek és a különböző felhasználási szempontok eltérő igényekkel jelentkeznek az osztályozás terén.

Általában megállapíthatjuk, hogy az állomány és a gyűjtőkör nagyságának s a témák bonyolultságának a növekedése fokozza az alkalmazott osztályozórendszerrel szemben támasztott követelményeket. Eszerint a nagykönyvtárakban alkalmazott univerzális osztályozórendszerek helyzete a legnehezebb.

A tanulmányban ezeknek az osztályozórendszereknek néhány elvi és alkalmazási problémájával foglalkozunk.

AZ OSZTÁLYOZÓRENDSZEREK HATÁSFOKÁNAK KORLÁTAI

A könyvtári tartalomfeltáró tevékenység fő célja, hogy a keresett témákról a lehető legtöbb releváns és a lehető legkevesebb nem releváns szakirodalmat bocsássa rendelkezésre az állományból. A kettős cél első része a fontosabb, tekintve, hogy egyetlen témábavágó mű kiesése is jelentékeny információvesztéssel járhat. A nem releváns anyag bekeveredése csak bizonyos szinten felül zavaró.

A Cranfield report szerint az egyes osztályozórendszerek 70-90%-ban képesek visszaadni a releváns szakirodalmat. A Cranfield II. bizonyos megszorításokkal még ennél is rosszabb arányt állapít meg (2), (3), (4), (5).

Mivel az osztályozómunka egzakttségéhez szükséges feltételek - hozzáértés, egységes osztályozási elvek - a legmagasabb szinten adva voltak, ez az eredmény elég rossznak mondható.

Az a tény, hogy ugyanabban a témában a legkülönbözőbb osztályozórendszerek is csak relative kis hatásfokkal tudtak működni, arra enged következtetni, hogy ebben az osztályozórendszerek eleve meglévő, objektív korlátai játszanak szerepet.

A probléma megközelítése céljából indokolt néhány osztályozás-elméleti kérdéssel foglalkoznunk.

Szemléletesség kedvéért tekintsük a művek tartalmát és a keresési kérdéseket halmazoknak. Ilyen halmaz végtelenül sok van, s a legbonyolultabb átfedési kapcsolatokban állhatnak egymással. Ebben a felfogásban egy mű akkor releváns 100%-osan, ha tartalmának halmaza teljesen fedi a keresési kérdés halmazát. Valamely keresési kérdés teljes szakirodalmát akkor tárjuk fel, ha mindazon műveket kiválasztjuk, amelyek tartalmának halmaza valamilyen mértékben fedi az illető keresési kérdés halmazát. A fedés kívánatos mértéke a relevancia határa.

(Magának a relevanciának a kérdésével itt nem foglalkozunk, osztályozási szempontból minden bonyolultsága ellenére csak igen-nem voltában tekintjük (6).)

Az egyes művek tartalmát csak az illető osztályozórendszerben létrehozható csoportokba illeszthetjük be. (Csoportokon az osztályozórendszerek besorolási egységeit értjük a továbbiakban.)

A differenciálás követelménye azt kívánja, hogy az osztályozórendszerek csoportjai minél jobban egybeessenek a művek témáival, azaz, az egyes csoportokban nyilvántartott szakirodalom relevanciafoka minél magasabb legyen, lehetőleg maga a mű határozza meg a csoportot.

A másik követelmény az integrálás, amin azt értjük, hogy az osztályozórendszernek tükröznie kell a csoportjai között fennálló tartalmi kapcsolatokat.

Csak e két követelmény együttes teljesülése révén érhető el a különböző témák releváns szakirodalmának megbízható visszakeresése.

Az osztályozórendszerek belső ellentmondása abban van, hogy nem tudják egyszerre mindkét követelményt kielégíteni, csak egyiket a másik rovására. Ha ugyanis az összefüggéseket akarjuk tükröztetni, előre meghatározott csoportokkal kell operálni, melyek sem számban, sem felépítésben nem felelnek meg a valóság igényeinek. Ha viszont a csoportokat szabadon hozzuk létre, az osztályozott műveknek megfelelően, lehetetlenné válik az összefüggések megbízható feltüntetése.

Az integrálás és differenciálás szempontjából az osztályozórendszerek két alapvető típusra oszthatók:

Az integráló univerzális könyvtári osztályozórendszerek (ETO, Dewey) általában zárt, a fogalmi hierarchia elvén felépülő rendszerek. Előnyük, hogy a csoportok tartalmi kapcsolatban álló környezetben találhatóak, a nyelvi megfogalmazás nem jelent közvetlen osztályozási problémát. Nagyobb nehézségek nélkül kialakítható egy belső utalórendszer a nem szoros környezetben lévő rokon témák között.

Hátrányuk, hogy fogalomkörük hiányos, a felvett fogalmak is gyakran feldarabolódnak, egy-egy csoport csak valamilyen vonatkozásban tartalmazza őket. Mivel a tudományrendszerezés nemcsak logikai művelet, az osztályozó szisztéma létrehozásakor tág teret kaphat a következetlenség, önkényesség, szubjektivi-

tás (7). A rendszerből hiányzó fogalmak és a szisztémától eltérő tárgyalásmódu művek beillesztése sok nehézséggel jár, zavarok forrása lehet.

A differenciáló univerzális osztályozást a könyvtárakban a különböző tárgyszókatalógusok képviselik. Közülük a specifikus tárgyszókatalógus képviseli legkövetkezetesebben a differenciálás elvét. (A tézauruszokat figyelmen kívül hagyjuk, mert egyrészt inkább az integráló rendszerek közé tartoznak, másrészt univerzális tézaurusz nem ismeretes.)

A tárgyszókatalógusban elvileg bármely téma önállóan elhelyezhető, így a magas relevanciájú szakirodalom biztosan fellelhető. A faj- és nemfogalmak, valamint az egyéb, tartalmi rokonságban álló fogalmak azonban a rendszer legkülönbözőbb pontjaira szóródnak szét. Esetenként a nyelvi megfogalmazhatóság is problémát jelent, némely téma nehezen fejezhető ki tárgyszóval.

A két katalógustípus közt nemcsak az a különbség, hogy az egyik differenciál, a másik integrál. Csoportalkotásuk is különbözik abból eredően, hogy az egyik logikai alapon, a másik a nyelvi kifejezések alapján hoz létre csoportokat. Uymódon nemcsak arról van szó, hogy az egyik katalógusban rendezve találunk korlátozott számú csoportot, a másikban pedig rendszer-telenül, de többet, hanem arról is, hogy csoportjaik eltérő szerkezete miatt a teljes fedésben lévő csoportok száma meglehetősen kevés.

Áttekintésünk ugyan felületes volt, de talán mégis kiviláglik belőle a törvényszerűség, miszerint egyetlen osztályozórendszer objektíve nem képes ideális hatásfokkal működni a tartalomfeltárásban, még ha nem elvi nehézségeitől - mint amilyenek az osztályozó szisztémák fogyatékosai, vagy a nyelvi megfogalmazhatóság problémái - el is tekintünk (1), (8), (9).

Kissé továbbmenve azt is megállapíthatjuk, hogy az egyedül alkalmazott osztályozórendszer a követelmények és a lehetőségek ellentmondása miatt még saját optimumát sem képes nyújtani. Óhatatlanul bekövetkezik a csoportok felhigulása oda nem való anyaggal, illetve az együvé tartozó anyag szétszóródása.

A két alapvető osztályozórendszer típus összevetéséből kiderül, hogy jól felhasználhatók egymás hibáinak kölcsönös javítására.

A legnagyobb hatásfokot a típusok szélsőséges képviselőinek együttalkalmazásával érhetjük el.

A megvalósíthatóság szempontjainak, valamint a hazai könyvtári hagyományoknak a figyelembevételével kimondhatjuk, hogy általános gyűjtőkörű nagykönyvtárainkban az ETO és a specifikus tárgyszavazás komplex alkalmazásával érthetjük el a legmagasabb színvonalu tartalomfeltárást. Több könyvtárban folyik már párhuzamos ETO - tárgyszó katalogizálás, de a módszer még nem terjedt el általánosan.

KOMPLEX TARTALOMFELTÁRÁS

Az ETO - tárgyszó komplex tartalomfeltárással lehetővé válik:

- az ETO-ból hiányzó fogalmak kifejezése,
- az ETO-ban több helyen nyilvántartott fogalmak összehozása,
- Az ETO-ban alosztással kifejezett fogalmak primér kifejezése,
- a szakozási elvek pontosítása, a jelzetek egyszerűsítése,
- az átértelmezéssel való jelzetelés megszüntetése,
- a jelzetek könnyű reprodukálhatósága, a keresés megbízhatóságának fokozódása,
- a specifikus tárgyszavazás következetes megvalósítása, az erőltetett integrálási törekvések megszüntetése,
- mindkét katalógus csoportképzési lehetőségeinek maximális kihasználása,
- a besorolási önkényességek korlátozása,
- a visszakereső témakörök számának növelése,
- a visszakeresés pontosságának fokozása és
- a visszakeresés hatásfokának emelése.

A kettős tartalomfeltárás csak akkor lesz sikeres, ha a két katalógust komplexumnak tekintjük mind a feltárásban, mind a visszakeresésben.

A komplex katalogizálás által nyújtott lehetőségek nem valósulnak meg spontán. A kettős osztályozás mechanikus együttalkalmazása csak a feldolgozásban termelt cédulamennyiséget növeli meg, a hatásfok alig javul.

A következőkben a koordinálás néhány szempontjával foglalkozunk.

Az osztályozás vezérlő elvéül az szolgáljon, hogy a két katalógus lehetőségeit együttesen kihasználva minden releváns keresési kérdés esetén megtalálható legyen a dokumentum. Ehhez a következő általános szempontokat kell szem előtt tartani: 1. Az ETO szerinti katalógus feladata az integrálás, a tárgyszóé a differenciálás. 2. Az egyes csoportoknak az odatartozó szakirodalmat a lehető legnagyobb teljességgel kell tartalmazniuk. 3. A két katalógus egészítse ki egymást, épüljön egymásra. 4. A jelzet- és tárgyszóalkotást előzze meg a besorolandó fogalmak megállapítása. Ennél a műből induljunk ki, ne az osztályozórendszerek korlátaiból. 5. Ne törekedjünk a mindkét katalógusban való teljes kielemezésre, kerüljük el az erőltetett besorolásokat. A két katalógus közti fedés természetesen nem tilos, de semmi esetre sem lehet cél. 6. Azt illetően, hogy melyik fogalom melyik katalógusba kerüljön, illetve ugyanaz a fogalom melyik katalógus melyik csoportjában nyerjen elhelyezést, a "legkisebb kényszer elve" vezessen. Minden fogalmat oda soroljunk be, ahová a legjobban illeszkedik, figyelembe véve az egyes katalógusok feladatait. A döntő az, hogy a mű releváns legyen abban a csoportban, ahová besoroljuk.

Az ETO szerinti katalógizálás néhány szempontja az ETO - tárgyszó komplex tartalomfeltárásban: Az egyes fogalmak besorolásakor biztosítsuk, hogy a mű a témakörének megfelelő környezetbe kerüljön. Az alternatív jelzetalkotási lehetőségek közötti választáskor is a környezet legyen a döntő. - Az ETO-ban a tulajdonképpeni csoportoknak a főszámokat tekintjük. A +, / jeleket, a közös és korlátozottan közös alosztásokat akkor használjuk, ha azok új, egységes csoport kialakítását szolgálják. - A kettőspontos jelzeteket nemcsak új csoportok kialakítására, hanem a fogalmak közti alkalmi kapcsolatok kifejezésére is használhatjuk. Vigyázzunk azonban arra, hogy ha új fogalmat alakítunk ki kettőspontos jelzettel, az mindenképpen tagja legyen a besorolást meghatározó főszám fogalmkörének. Ilyen esetekben mérlegeljük azt is, hogy érdemes-e a művet a jelzet mindkét tagjához besorolni. - A jelzetalkotásban egyszerűségekre törekedjünk. Ha a kombinált jelzet értelme eltér a besorolást meghatározó főszám jelentésétől, nem szolgálja a rendszerezést, a környezetbe helyezést, amellet, hogy legtöbbször nem is reprodukálható a keresés számára. Vegyük adottnak az ETO fogalmkörét a legmodernebb értelmezés szerint, és arra törekedjünk, hogy a

jelzetet, ha csak lehet, válasszuk és ne kreáljuk, - Ha a mű tartalma sehogy sem ragadható meg valamely egyszerű jelzettel, inkább válasszunk nagyobb számot (valamilyen nemfogalmat), mert sokkal kisebb zavart okoz, ha egy nemfogalomnál annak fajfogalmát találjuk, mint ha a mű nem illik a környezetébe (10). - Az ETO szerinti katalógus utalói kapcsolják össze a különböző tudományterületeken vonatkozásokként felvett részfogalmakat.

A t á r g y s z a v a z á s néhány szempontja az ETO-tárgyszó komplex tartalomfeltárásban: A tárgyszókatalógus elsősorban a magas relevanciájú szakirodalom feltárására szolgál. - A tárgyszó minél nagyobb fedésben legyen a mű tartalmával, messzeemenően alkalmazkodjon a specifikusság elvéhez, hogy a témát a nevével kereshessük. - Kerüljük a fölérendelt fogalomhoz való besorolást, törekedjünk a természetességre, lehetőleg ne alkalmazzunk inverz tárgyszót, különösen, ha egységes fogalmat jelölő összetett kifejezésről van szó. - A tárgyszóadásakor a műből induljunk ki, ne a már meglevő tárgyszavakból válogassunk. (Ez alól csak a nyelvi szinonimák esetében kell kivételt tenni.) - A tárgyszókatalógus feladata nem az ETO mutatójának pótlása. - Ne az ETO-jelzeteket, hanem a mű tartalmát tárgyszavazzuk. Ezért is fontos a katalogizálandó fogalmakat előre megállapítani. - A tárgyszókatalógus utalói küszöböljék ki a nyelvi szinonimákat. A fogalmi hierarchia tagjainak utalóval való összekapcsolása az ETO mellett többszire felesleges.

V i s s z a k e r e s é s az ETO - tárgyszó komplex katalógusrendszerben: A kettős tartalomfeltárás erősen megnöveli a visszakereshető csoportok számát. A visszakeresés számos hasonlóságot mutat a művek rendszerbe illesztésével, de attól eltérő vonásai is vannak, mivel a keresési kérdések nem mindig foghatók fel úgy, mint egy dokumentum. Első lépésként a visszakeresésnél is a témához tartozó fogalmak gondos megállapítását kell elvégeznünk, melyeket ezután "lefordítunk" ETO-jelzetekre és tárgyszavakra. Ez a lépés döntően befolyásolja a keresés sikerét, mivel itt nem mechanizálható gondolati műveletekről van szó.

A visszakeresésre nem érvényes a "legkisebb kényszer" elve, mert a két katalógus fedése nem törvényszerű. A két katalógustípus eltérő sajátosságai miatt még az ugyanazon fogalmat jelölő szakszám és tárgyszó mögött nyilvántartott szakirodalom is eltérhet egymástól.

A keresést abban a katalógusban kezdjük, amelynek valamely csoportja a legjobban egybeesik a keresett témával. Ezután nézzük végig a többi kijelölt szakszámot és tárgyszót.

A nagykönyvtári tartalomfeltáró katalógusok tulnyomórészt könyveket dolgoznak fel, melyek a legváltozatosabb méretű tudományterületeket ölelhetik fel. A keresésnek ezért a rokon és nemfogalmak felé is kell irányulni, különösen, ha a keresett szűk területtel foglalkozó irodalom hiányzik, vagy elégtelen. A nemfogalmak iránti tájékozódásra az ETO a legalkalmasabb. A rokon fogalmak után a tárgyszóban érdemes keresni, egyrészt, mivel a tárgyszóban közvetlenül, mutató használata nélkül kereshetünk, másrészt, mivel a rokon fogalmak esetében általában már csak a szorosabban odatartozó szakirodalomtól várhatunk értékes információkat.

I R O D A L O M J E G Y Z É K

1. SZÁVA-KOVÁTS Endre: Az osztályozás mai helyzete és értékelése a tudományos tájékoztatás szempontjából. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 19. 1972. 75-98.p.
2. SWANSON, D. R.: The evidence underlying the Cranfield results. = The Library Quarterly 35. 1965. 1-20.p.
3. SWANSON, D. R.: Some unexplained aspects of the Cranfield tests of indexing performance factors. = The Library Quarterly 41. 1971. 223-228.p.
4. HARTER, S. P.: The Cranfield II, relevance assessments: a critical evaluation. = The Library Quarterly 41. 1971. 229-243.p.
5. HORVÁTH Tibor: A második cranfieldi jelentés. = Könyvtári Figyelő 14. 1968. 351-369.p.
6. COOPER, W. S.: A definition of relevance for information retrieval. = Inform. Stor. Retr. 7. 1971. 19-37.p.
7. FOSKETT, A. C.: Misogynists all; a study in critical classification. = Libr. Resour. Tech. Serv. 15. 1970. 117-121.p.

8. BABICZKY Béla: Az ETO korszerűsítésének problémája néhány referátum tükrében. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 18. 1971. 884-892.p.
9. SZILÁGYI Tibor: A tárgyszó és problémái. = Könyvtáros. 20. 1971. 400-403.p.
10. CSAPODI Csaba: Szorosan vett sorrend, vagy csoportképzés legyen-e a szakkatalógusban. = Magyar Könyvszemle. 76. 1960. 47-50.p.

A könyv-, irat- és grafikai restaurátorképzés problémái

CZETTLERNÉ KOZOCSA Ildikó

A közgyűjtemények kincseinek megmentésére és megőrzésére hivatott szakemberek az utóbbi években örvendetes jelenségnek lehetnek tanui: világszerte nő az érdeklődés szakmájuk iránt. Ugy is mondhatnánk, divatossá vált a régiségek védelmével, restaurálásával való foglalkozás.

Mi restaurátorok, akik tudjuk, hogy volt idős szak - igen hosszú idős szak - amikor éppen az ellenkező jelenség volt általános, örtülünk ennek a fordulatnak. Érdekes volna elemezni e fordulat okait - bizonyára elsődleges szerepe volt az érdeklődés feléledésében néhány olyan, a kulturkincseket érzékenyen érintő, szomorú katasztrófának, mint pl. az 1966-os firenzei árvíz - de most nem ez a célunk.

Fel kell használnunk, nem a "divatos szakma" iránti érdeklődést, hanem a szakemberek komoly segítségre is kész érdeklődését, hogy megoldjunk sok olyan fontos problémát, amely munkánkat akadályozza vagy megnehezíti.

E problémák sürítve jelentkeztek az 1971. június 2-án a Közal-kalmazottak Szakszervezetének székházában megtartott szakmai találkozón. Az ott elhangzottakról már beszámoltunk (1).